

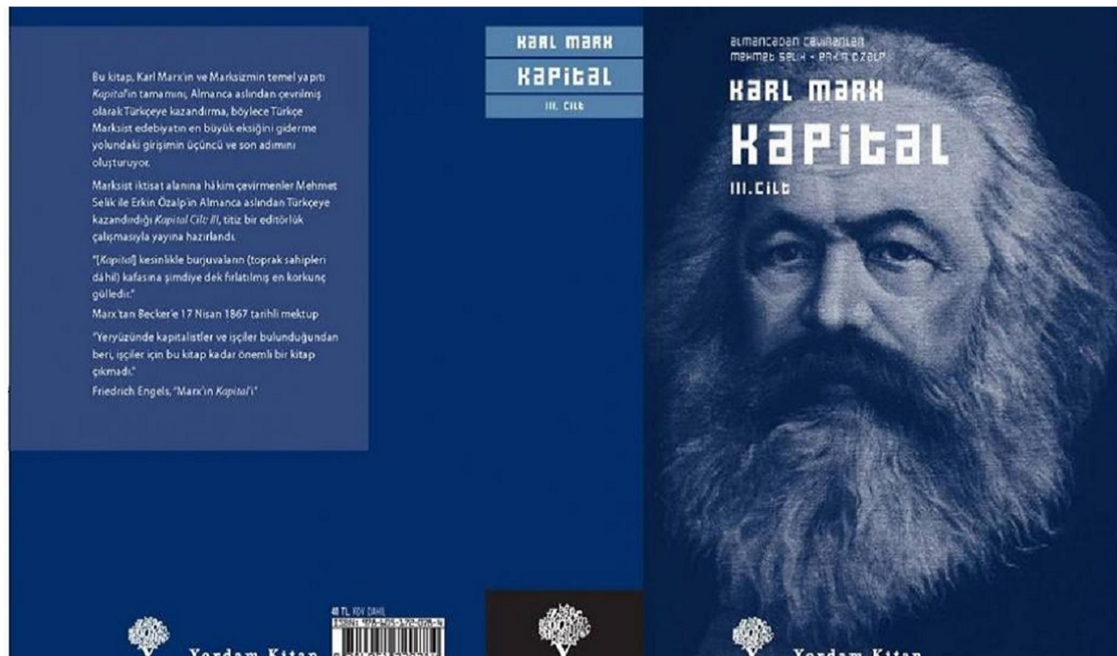
نقد اقتصاد سیاسی - نقد بتواری - نقد ایدئولوژی

<https://naghd.com>

سرمایه‌ی مارکس در ترکیه

سونگور ساوران و احمد توناک

ترجمه‌ی: مهر داد امامی

مهر ۱۳۹۸

۱ - گام نخست

همان‌طور که سرمایه خود محصول انقلاب ۱۸۴۸ آلمان یا در واقع اروپا بود، نخستین ترجمه‌ی آن به زبان ترکی در شکلی شدیداً دلبخواهانه و مختصر در دوران پرهیاهوی پس از انقلاب ۱۹۰۸ در امپراتوری عثمانی انجام شد، انقلابی مشروطه که مَهر پایانی بر سی سال استبداد آخرین سلطان قدرتمند یعنی عبدالحمید دوم زد.^۱ مترجم آن بوهور اسرائیل، آن‌طور که از نامش پیداست، از یهودیان سوسیالیست عثمانی بود. اسرائیل در سال ۱۹۱۲ یکی از نخستین ژورنال‌های فلسفی به زبان ترکی با نام *جریده‌ی فلسفیه* را منتشر کرد. او این کار را یک‌تنه انجام داد: تمام مقالات در شماره‌ی اول، به جز ترجمه‌ی یک مقاله، نام او را بر خود داشت (آلکان، ۱۹۹۰). اما یکی از آن‌ها قرار بود تاریخی شود چرا که ترجمه‌ی مجلد نخست سرمایه تحت عنوان «اقتصاد اجتماعی» در قالب چیزی بود که اسرائیل خود آن را «خلاصه‌ی موجز» نامیده بود. این ژورنال پس از آن دیگر منتشر نشد اما اسرائیل به نوشتن در مورد موضوعاتی مثل فلسفه، علم اقتصاد و اندیشه‌ی سوسیالیستی برای نشریات دیگر ادامه داد (آلکان ۱۹۹۰ و ۲۰۱۴ الف).

دلایل خوبی وجود دارد برای این که چرا نخستین ترجمه‌ی سرمایه، هرچند به شکلی شدیداً موجز پس از انقلاب ۱۹۰۸ منتشر شد و مترجم آن یک غیرمسلمان بود. این انقلاب بیش از حد و به قیمت نادیده گرفتن سایر وجوه حائز اهمیت آن، به انقلابی با رهبری باصطلاح «ترکان جوان» منصوب شده است. اگر بخواهیم تنها به دو نمونه اشاره کنیم، این انقلابی بود که در آن توده‌های عظیم مردم مشارکت داشتند، آن هم نه فقط در قلمرو اروپایی و پیشرفته‌تر امپراتوری یعنی شبه‌جزیره‌ی بالکان که امر انقلاب در آن به شدت احساس می‌شد، بلکه در شهرهای ظاهراً محافظه‌کارتر آناتولی و مناطق عرب‌نشین. پیش از انقلاب شورش علیه مالیات‌ها و پس از آن اعتصابات کارگری گسترده رقم خورده بود. در چنین حال و هوایی بود که نخستین جنبش‌های سوسیالیستی در ترکیه، بیش از همه در استانبول و تسالونیک سازماندهی یافتند.

دوم، انقلاب در تضاد با صفت «ترکان جوان» صاحب مقیاسی اساساً چندملیتی بود. از چریک‌های مقدونیه‌ای و احزاب ملی ارمنی گرفته تا ملی‌گرایان عرب و نیز جریان‌هایی سیاسی که از دل ملیت‌های دیگر سر برآورده در این انقلاب تأثیرگذار بودند. غیرمسلمانان در شکل گرفتن نخستین جنبش‌های سوسیالیستی جایگاهی ویژه داشتند. پیش‌ترها در ۱۸۸۸، انگلس در «مقدمه بر نسخه‌ی انگلیسی ۱۸۸۸ [سرمایه]» چنین گفته بود: «گفته می‌شد یک ترجمه‌ی ارمنی که قرار بود ماه‌ها قبل در قسطنطنیه منتشر شود انتشار نیافته است چرا که ناشر از انتشار کتابی که نام مارکس را بر خود دارد می‌هراسد و مترجم هم نپذیرفته که آن را به عنوان اثر خود ارائه دهد» (مارکس-انگلس

^۱ نویسندگان مایلند مراتب قدردانی خود را از م. آلکان، مظفر اردوست، کورکوت بوراتاو و صیحان اردوغدو به خاطر سخاوت‌شان در به اشتراک‌گذاری دانسته‌هایشان در مورد تاریخ ترجمه و انتشار سرمایه در ترکیه ابراز کنند.

۱۹۹۸).^[۲۱] دو حزب ملی ارمنی، فدراسیون انقلابی ارمنی و حزب سوسیال دموکرات هونچاکیان که هر دو در دهه‌ی ۱۸۸۰ تأسیس شده بودند، نخستین احزاب سیاسی در قلمروی عثمانی بودند که به عضویت انترناسیونال دوم درآمدند. فدراسیون سوسیالیستی تسالونیک، حزبی چندملیتی بود که در آن عنصر قومی یهود نسبت به ترک‌ها و یونانی‌ها مهم‌ترین عامل برساننده بود. بنابراین این واقعیت مسلم که یک روشنفکر سوسیالیست از یهودیان عثمانی نخستین مترجم سرمایه به زبان ترکی می‌شود، هیچ تصادفی نبود.

۲- تأثیر انقلاب اکتبر

پس از تلاش پیش‌گامانه‌ی بوهور اسرائیل در دهه‌ی ۱۹۳۰، مجموعه‌ای از اقدامات برای ترجمه‌ی سرمایه، باز هم به شکلی خلاصه شده، انجام گرفت. در فاصله‌ی این دو زمان، دو رویداد تاریخی وجود دارد. از یک سو، انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ به عنوان یک واقعه‌ی تاریخی در سطح جهانی گشایش‌گر عصری جدید برای سوسیالیسم و مارکسیسم نه تنها در موطن آن روسیه، بلکه در سراسر جهان بود. از دیگر سو، و در چارچوب تحولاتی با اهمیت منطقه‌ای بیشتر، جمهوری جدید ترکیه بر ویرانه‌های امپراتوری عثمانی در ۱۹۲۳ پایه‌گذاری شد. این دو واقعه پیامد شکلی از توسعه‌ی مرکب بودند که در آن جمهوری‌خواهان ترک طرفدار مصطفی کمال از جانب دولت جدید شوروی در مبارزه‌شان علیه قوای امپریالیستی بریتانیا و فرانسه و غیره و دشمنان ضعیف‌ترشان حمایت می‌شدند. به‌رغم این موضوع، این جمهوری جدید، که پس از چندی شکل یک دولت تک‌حزبی را به خود گرفت، جنبش کمونیستی را به طرز شدیدی سرکوب کرد.

جنبش کمونیستی در ترکیه پیوند ارگانیکی با انقلاب اکتبر و نتایج آن یعنی دولت شوروی و انترناسیونال کمونیستی (کمینترن) داشت. حزب کمونیست ترکیه (TKP) در سال ۱۹۲۰ نه در ترکیه که در باکو، پایتخت امروزی جمهوری شورایی سابق آذربایجان تأسیس شد. ناظم حکمت، شاعر ترک شناخته‌شده در سطح جهان و یکی از سازمان‌دهندگان برجسته‌ی کمونیست، در مسکوی لنین و تروتسکی در اوایل دهه‌ی ۱۹۲۰ تحصیل کرده بود. بنا بر منابع موثق، سرمایه را نخست جمعی از نویسندگان در سال‌های ابتدایی انقلاب اکتبر به زبان ترکی ترجمه کردند. در میان این افراد شاید مهم‌ترین شخصیت مصطفی سوفی، رهبر و بنیان‌گذار کمونیسم ترکیه بود. با این حال، در رابطه با این ترجمه‌ها هنوز شواهد انضمامی به دست نیامده است (آلکان ۲۰۱۴ الف، پانوشته‌های ۱۵ و ۱۶).

بدین ترتیب تاریخ دور بعدی ترجمه‌های سرمایه را تا زمانی که چنین شواهدی به دست آیند باید در دهه‌ی ۱۹۳۰ در نظر گرفت. در سال‌های ابتدایی دهه‌ی ۱۹۳۰، زمانی که بورژوازی نوپای ترکیه در مواجهه با رکود بزرگ الگوی

^۲ دکتر شفیق حوسنو، رهبر متقدم کمونیسم ترکیه، در ۱۹۲۳ در مقدمه‌ای که بر ترجمه‌ی خود از *مانیفست کمونیست* نگاشت، اعلام کرد که ترجمه‌ی ارمنی پیشتر انتشار یافته است. با این حال، این ترجمه هنوز از آرشیوها استخراج نشده است (نصیح نوری ایلری ۲۰۰۸).

برنامه‌ریزی را اتخاذ کرد، اتحاد شوروی هم منبع الهام و هم تأمین مالی بود. همین امر کمونیست‌های ترک را بر آن داشت تا آثار مارکس و انگلس از جمله سرمایه را انتشار دهند.

این زمانی بود که روشنفکران و کارگران جوان ترک از طریق شعرهای ناظم حکمت با مارکسیسم آشنا می‌شدند. در شعری با عنوان «شاعر»، که تاریخ آن به ۱۹۲۳ یعنی روزهای مسکو برمی‌گردد، ناظم در تعریف شعر خود می‌گوید غزل مورد علاقه‌ی او آنتی‌دورینگ انگلس است و چنین ادامه می‌دهد: «من یک شاعرم / و به اندازه‌ی تمام باران‌های باریده در یک سال شعر نوشته‌ام / اما برای شروع شاهکار خود منتظرم تا حافظ کاپیتال شوم»^[۳] (ناظم حکمت ۲۰۰۸، ۱۴-۱۱۳).

در این بستر بود که سلسله ترجمه‌های خلاصه‌شده از سرمایه در دهه‌ی ۱۹۳۰ ظاهر شدند. نخستین آن‌ها ترجمه‌ی حیدر رفعت (یورولماز)، حقوق‌دان و یکی از مترجمان به‌نام آن زمان بود. ترجمه‌ی رفعت، که در ۱۹۲۳ منتشر شد، ترجمه‌ای از خلاصه‌ی جرج دوپل بود که بر مبنای ۱۴ جلد سرمایه (نسخه‌ی آلفرد کوستس) به زبان فرانسوی تهیه کرده بود. با این حال، ترجمه‌ی رفعت از جانب یکی از کمونیست‌های برجسته‌ی آن دوران یعنی کریم سعدی به شدت نقد شد. این می‌تواند دست‌کم یکی از دلایل این موضوع باشد که چرا حیدر رفعت کار خود بر روی ترجمه را متوقف کرد در حالی که نیت اولیه‌ی او ترجمه‌ی هر سه مجلد بود (بیلگی ۱۹۸۹؛ ساتلیگان ۲۰۱۱ و آلکان ۲۰۱۴ الف).

کریم سعدی خود در ۱۹۳۶، یک خلاصه‌ی ۳۲ صفحه‌ای از سرمایه را منتشر کرد. کریم سعدی نام مستعار روشنفکر کمونیست نوزات جراح‌لار است. این ترجمه‌ی موجز آشکارا علاوه بر نسخه‌ی آلمانی بر اساس نسخه‌ی فرانسوی‌ای انجام شد که داماد مارکس، پل لافارگ آماده کرده و در ۱۸۹۳ انتشار داده بود^[۴] (بیلگی ۱۹۸۹؛ آلکان ۲۰۱۴ الف).

در همان سال ۱۹۳۶، ترجمه‌ی خلاصه‌شده‌ی دیگری هم از جانب یکی دیگر از کمونیست‌های برجسته یعنی صوفی نوری ایلری منتشر شد. این ترجمه خلاصه‌ی نسبتاً مشهور سوسیالیست ایتالیایی، کارلو کافی‌پرو از مجلد نخست سرمایه بود. خلاصه‌ی کافی‌پرو را جیمز ویلیام به فرانسه ترجمه کرده بود، نسخه‌ای که ایلری برای ترجمه‌ی خود به ترکی از آن استفاده کرد.

---

^۳ «غزل» فرمی در شعر کلاسیک عثمانی است که در آن مصراع بیت نخست با مصراع‌های زوج هم‌قافیه است. «حافظ» کسی است که قرآن را از حفظ می‌داند.

^۴ در سال ۱۹۳۷ کریم سعدی در حول ترجمه‌ی کاپیتال به ترکی به نکته‌ی جالبی اشاره کرد: به نظر می‌رسد که محمود عصات بوزکورت، سیاست‌مدار کمالیست برجسته که در زمان‌های گوناگون در چندین وزارتخانه مناصبی داشته است، قصد داشته وزارت اقتصاد را راضی به انتشار کاپیتال کند و حتی تا جایی پیش می‌رود که کمیسیون‌ی از اساتید مشخص برای ترجمه انتخاب شد (به نقل از آلکان، ۲۰۱۴، ۴۳). این امر جالب توجه است چرا که به‌رغم آنتی‌کمونیسم جمهوری نوپای ترکیه نشانگر رابطه‌ی آن با اندیشه‌های مارکسیستی است.

در ۱۹۳۷، احتمالاً در قالب جدی‌ترین اقدامی که در دوران بین دو جنگ جهانی انجام شد، حکمت کیویل‌جیملی، کمونیست مستقل و اندیشمند مارکسیست، ترجمه‌ی سرمایه را از زبان آلمانی بر عهده گرفت و آن را با ترجمه‌های فرانسوی و روسی آن مطابقت داد. گمان بر این است که کیویل‌جیملی (ساتلیگان ۲۰۱۱: ۵۹) به خاطر آن که در طول نخستین تلاش خود برای ترجمه‌ی سرمایه در اواخر دهه‌ی ۱۹۲۰ خطاهایی در نسخه‌ی فرانسوی پیدا کرده بود، شروع به آموختن زبان آلمانی کرد (آلکان، ۲۰۱۴الف). به تاسی از توصیه‌ی مارکس در مورد نسخه‌ی فرانسوی، کیویل‌جیملی تصمیم گرفت تا مجلد نخست سرمایه را در قالب چند بخش به منظور تلاش برای رساندن آن به دست کارگران «به قیمت یک روزنامه» منتشر کند.

این اقدامات پرشور برای ترجمه‌ی سرمایه به زبان ترکی، هرچند به شکلی موجز، که در بازه‌ای پنج‌ساله از ۱۹۳۳ تا ۱۹۳۷ با چهار ترجمه همراه بود، در ۱۹۳۸ ناگهان متوقف شد. ترکیه برای مدتی از اتحاد شوروی فاصله گرفته و به آلمان نازی تمایل یافته بود، گرایشی که تا واپسین سال‌های جنگ جهانی دوم تداوم یافت. این وضعیت با مجموعه حملاتی به جنبش کمونیستی به اوج خود رسید. در ۱۹۳۸، رژیم تک‌حزبی اقدام به ممنوع اعلام کردن آثار مارکسیستی مشخصی کرد که سال‌ها پیش منتشر شده بودند. سرمایه در فهرست آثار ممنوعه بود.

این آغاز یک دوره‌ی رکود ۲۵ ساله تا ظهور جنبش توده‌ای دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی بود. و هرچند حال و هوای دوران پساجنگ، ترکیه را به سمت نظامی چندحزبی سوق داد اما این گذار شکل لیبرالی نداشت و در آن ساختار، قدرت جدید نشان می‌داد که تسامح کمتری نسبت به کمونیسم دارد، چرا که گرایش استراتژیکی کنونی ترکیه، رفتن زیر چتر ناتو بود.

سرمایه تنها در ۱۹۶۵ به قفسه‌ی کتاب‌فروشی‌ها بازگشت، یعنی پس از تصمیم دادگاه جدید قانون اساسی در ۱۹۶۵ مبنی بر این که ممنوعیت تبلیغات حاکمیت طبقاتی (یعنی مارکسیسم)، از این به بعد شامل «آثار علمی» نخواهد شد. اما این تصمیم دادگاه قانون اساسی تا حد زیادی نتیجه‌ی جو موجود در کشور بود.

۳- ورود سرمایه به ترکیه به عنوان محصول جانبی مبارزه‌ی طبقاتی

ورود تمام‌عیار سرمایه به ترکیه در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ مصادف است با عصر زرین مبارزه‌ی طبقاتی در قرن بیستم این کشور. این دو دهه بین دو کودتای ۱۹۶۰ و ۱۹۸۰ دوره‌ی ویژه‌ای از جنب‌وجوشی خارق‌العاده را به وجود آورد. این دوره که آغازش به سال ۱۹۶۱ برمی‌گردد، شاهد اوج‌گیری تقریباً مداوم اعتصاب‌ها و اکسیون‌های مختلف همراه با شکل‌گیری و رشد گرایش مبارزه‌جوی جدید فعالیت‌سندیکایی بود که در آن مبارزه‌جویی طبقه‌ی کارگر در روزهای ۱۵ و ۱۶ ژوئن ۱۹۷۰ در شرایطی به اوج خود رسید که بالغ بر ۱۵۰ هزار کارگر عملاً کنترل شهر استانبول و نواحی صنعتی مجاور آن در اعتراض به اقدام جدید پارلمان برای مانع‌تراشی بر سر راه فعالیت‌سندیکایی مبارزه‌جو

را در دست گرفتند. با این حال، خیزش پرولتری تنها گرایش جدید نبود. در سراسر کشور مبارزات اجتماعی و سیاسی سر بر آوردند: در کنار کارگران، دهقانان، مردم سرکوب‌شده‌ی گُرد، و در سال ۱۹۶۸ در امتداد وقایعی که در سایر نقاط جهان به وقوع پیوست، جنبش دانشجویی هم به این مبارزات پیوستند. تحت این شرایط بود که روشنفکران و نیز جوانان به نظریه روی آوردند.

جالب توجه است که نخستین ترجمه‌ی سرمایه در این دوره با ادای احترام به تلاش‌های روشنفکران کمونیستِ عمدتاً منزویِ دهه‌ی ۱۹۳۰ منتشر شد که نشانه‌ای حاکی از تداوم تاریخی بود. باید یادآوری کرد که یکی از ترجمه‌های موجز دهه‌ی ۱۹۳۰ ترجمه‌ای بود که صوفی نوری ایلری از خلاصه‌ی پرخواننده‌ی مجلد نخست سرمایه به کوشش کارلو کافی‌پرو انجام داد. اکنون، به سرعت پس از تصمیم دادگاه قانون اساسی، پسر ایلری یعنی راسیح نوری ایلری، در سال ۱۹۶۵ ترجمه‌ی جدیدی از همان کتاب را با حذف بخش‌هایی از مقدمه و پیوست‌ها تحت عنوان «سرمایه: خلاصه» منتشر کرد.

نخستین ترجمه‌ی کامل مجلد نخست سرمایه بین دسامبر ۱۹۶۵ و آوریل ۱۹۶۷ در پنج جلد از طرف «انتشارات چپ» (Sol Yayınları) منتشر شد، انتشاراتی واقع در آنکارا که تا به امروز اصلی‌ترین ناشر آثار کلاسیک مارکسیستی باقی مانده است. از این رو، مجلد نخست سرمایه در شکل کامل آن به زبان ترکی در صدمین سالگرد انتشار آن به زبان آلمانی انتشار یافت! این نسخه از اصل آلمانی آن ترجمه شده بود و تا حدی با ترجمه‌ی انگلیسی هم مطابقت داده شده بود و مترجم آن محمت سلیک، استاد تاریخ اندیشه‌ی اقتصادی بود که در عین حال مشغول کار بر روی تزی در مورد نظریه‌ی ارزش مارکس هم بود. بدین ترتیب، سلیک بخشی از مجلد سوم را پیش از مجلد دوم ترجمه کرد (این کنجکاوی را می‌توان با این واقعیت مسلم توضیح داد که مترجم در عین حال مشغول کار بر روی نظریه‌ی ارزش مارکس بود و بنابراین شخصاً توجه بیشتری به بخش نخست مجلد سوم داشت که به تبدیل ارزش‌ها به قیمت‌های تولید و مباحثی از این دست می‌پرداخت). این ترجمه نیز از طرف «انتشارات چپ» در ۱۹۷۰ منتشر شد.

مداخله‌ی نظامی ارتجاعی که بین سال‌های ۱۹۷۱ و ۱۹۷۳ دوره‌ی فترت را به وجود آورد، موجب شد تا «انتشارات چپ» زیر ضرب برود. این وضعیت شکافی بین مترجم و ناشر ایجاد کرد. سلیک که بی‌صبرانه منتظر انتشار ترجمه‌ی خود بود آن را به انتشارات تازه‌تأسیس «آداک» (نقطه) سپرد که مجلد اول را در ۱۹۷۴ در قالب دو جلد و پس از آن بخش نخست مجلد سوم را منتشر کرد. انتشارات «آداک» هرگز مجلد دوم و مابقی مجلد سوم را انتشار نداد. این که سلیک مجلد دوم را هم ترجمه کرده بود، بعدها یعنی تنها در قرن ۲۱ مشخص شد (بنگرید به پایین).

مظفر اردوست، ناشر عصبانی «انتشارات چپ» برای ترجمه‌ی جدیدی از سرمایه به یک مترجم دیگر یعنی علاءالدین بیلگی متوسل شد. بیلگی، فردی خودآموخته که در دانشگاه فلسفه خوانده بود، با شور و شوق فراوان خود

را وقف این وظیفه کرد و مجلدهای سرمایه را یکی پس از دیگری در بازه‌ای سه‌ساله به اتمام رساند. بدین ترتیب، مجلد نخست در ۱۹۷۵، مجلد دوم در ۱۹۷۶ و مجلد سوم در ۱۹۷۸ با ترجمه‌ی بیلگی منتشر شد. در این دوره خیابان‌های ترکیه شاهد روزهای خروشان مبارزه‌ی طبقاتی و یک جنگ داخلی پنهان بین چپ‌ها و فاشیست‌ها بود. به‌رغم دانش محدود و ابتدایی از علم اقتصاد، بیلگی که خود را کاملاً وقف این وظیفه‌ی جدید کرده بود، نخستین و در بازه‌ای بیش از ۳۰ ساله تنها ترجمه‌ی کامل سرمایه را در اختیار نسل‌های آینده گذاشت. علاوه بر این، بیلگی خلاصه‌ای پخواننده از سرمایه را نوشت، کتابی که اینک با آن آشنایی کامل داشت (بیلگی ۱۹۹۲).

مجادله‌ی بین سلیک و «انتشارات چپ» موجب بحثی تندوتیز شد که میراثش از آن به بعد در رابطه با دو ترجمه‌ی اصلی از سرمایه، یعنی ترجمه‌های سلیک و بیلگی بر جا مانده است. ما در اینجا نمی‌توانیم وارد جزئیات بحثی شویم که حاصل آن درگیری بود و برای ناظر خارجی همچون مشاجره‌ای بیهوده بر سر جزئیات جلوه می‌کرد. ما فقط نمی‌خواهیم این مجادله‌ی عمیق را نادیده بگیریم یا پنهانش کنیم. در بخش‌های آینده باید به اختصار به این موضوع بازگردیم.

۴ - قرن بیست و یکم: آغاز حیات مستقل سرمایه

تا پایان دهه‌ی ۱۹۷۰، سرمایه و اقتصاد مارکسیستی پیشاپیش در دانشگاه، در حیات روشنفکری عامه و در تخیل مردم جایگاه خود را به دست آورده بودند. از آن زمان به بعد، سرمایه و ایده‌هایی که منبع الهام‌شان بود، مستقل از سرنوشت متفاوت مبارزه‌ی طبقاتی حیات خاص خود را یافتند. حتی در جوّ سیاسی سرکوب ناشی از دیکتاتوری نظامی اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰، که شتاب آتشین مبارزه‌ی طبقاتی را، دست‌کم برای مدتی، متوقف کرد و با خشونت تمام فعالیت‌های سندیکایی مبارزه‌جو و سیاست احزاب چپ را درهم شکست، سرمایه در مقایسه با دوره‌های سرکوب پیشین فروش رفت و تدریس شد. اقتصاد سیاسی مارکسیستی و اقتصاد متفاوت با جریان اصلی به شکلی فزاینده در دانشگاه جایگاه خود را یافتند. بسیاری از مجامع آموزشی چپ، به‌ویژه انجمن بیلار (Bilar) که در دوران حکومت نظامی در دهه‌ی ۱۹۸۰ به منظور تأمین نیازهای آموزگاران و دانشجویان سوسیالیست تأسیس شدند، جایگاهی برای مطالعه‌ی اقتصاد مارکسیستی ترتیب دادند.

احتمالاً برجسته‌ترین نمونه‌ی این نوع محیط آموزشی بعدها در قالب به‌اصطلاح دانشگاه آزاد (Özgür Üniversite) ایجاد شد، که برخلاف [عنوان دانشگاه در] نامش به‌واقع یک ضدّ دانشگاه از نوع خود، یک انجمن آموزشی شبه‌مارکسیستی بود. به‌ویژه در شعبه‌ی استانبول این دانشگاه، گروه‌های کاپیتال‌خوانی (که نه فقط مجلد نخست که امری متداول است بلکه تمام سه مجلد را دربرمی‌گرفت) از طرف اساتید مارکسیست (از جمله نویسندگان این مقاله) برای تمام دانشجویان از سنین و خاستگاه‌های مختلف تشکیل شدند که بیش از یک دهه و تا به امروز به صورت متناوب تداوم یافته‌اند.

در نوامبر ۲۰۰۷ در استانبول نشستی بسیار موفقیت‌آمیز به میمنت صدوچهلمین سالگرد انتشار مجلد نخست سرمایه برگزار شد. مکان این نشست، به شکل معناداری سالن متعلق به سندیکای «کارگران نفت، مواد شیمیایی و لاستیک» (Petrol-iş) بود که در دو روز برگزاری نشست مملو از جمعیت شد. میزگردهایی در مورد معماری و منطق سرمایه، اهمیت آن برای طبقه‌ی کارگر و اتحادیه‌ها، ربط جنبش طبقه‌ی کارگر در ترکیه به سرمایه، تأثیر شاهکار مارکس بر علوم اجتماعی در ترکیه، اعتبار سرمایه در زمانه‌ی ما، سنجش تجربی مقولات ارزش و رابطه‌ی چپ ترکیه با سرمایه تشکیل شد. در میان سخنرانان این نشست، اساتید دانشگاه، فعالان اتحادیه‌ها و رهبران سیاسی چپ حضور داشتند (قرار بود نشستی مشابه در سال ۲۰۰۸ در آنکارا، پایتخت ترکیه، به مناسبت صدوشصتمین سالگرد انتشار مانیفست کمونیست برگزار شود).

پژوهش‌های زیادی در مورد رابطه‌ی جریان‌ات گوناگون سیاسی چپ با مطالعه‌ی سرمایه وجود ندارد، چه در سطح ایده‌هایی که می‌توانند از طریق مطالعه‌ی شاهکار مارکس برای استراتژی و برنامه استخراج شوند، چه در سطح آموزش مبارزان مردمی. طبق شواهد درجه دومی که نویسندگان در اختیار دارند، به تازگی نشانه‌هایی وجود دارند مبنی بر اینکه جریان‌ات سیاسی مشخص، به‌ویژه آن‌هایی که همچنان اهمیت زیادی برای کار سیاسی در صفوف پرولتاریا قائلند و ادعای وفاداری به مارکسیسم کلاسیک دارند، ایده‌های موجود در سرمایه را برای مبارزان جوان خود دست‌کم به شکلی ابتدایی تدریس می‌کنند. به همین ترتیب، جالب توجه است که پس از دو نشست در مورد سرمایه و مانیفست کمونیست، کنفرانسی بزرگ از جانب چپ سیاسی در همان سالنی که نشست سرمایه برگزار شده بود، در سال ۲۰۰۹ در باب به‌اصطلاح «بحران مالی جهانی» و دلالت‌های آن برای مبارزه‌ی طبقاتی ترتیب یافت. نکته‌ی قابل توجه در اینجا این بود که بسیاری از جریان‌ات حاضر در این نشست کوشیدند تا تحلیل و استدلال‌های خود را بر مبنای ایده‌های مارکس، آن‌طور که در سرمایه مطرح شده، صورت‌بندی کنند.

نفوذ سرمایه در تخیل عموم به چنان حدی رسید که کتابی فُکاهی تحت عنوان *لاز کاپیتال* منتشر شد (اکوموش ۲۰۰۶).^۱ لازها مردمانی هستند که خاستگاهی بحث‌انگیز دارند و در بخش شرقی دریای سیاه تا مناطق شمالی ترکیه زندگی می‌کنند. لازها به خاطر شخصیت دمدمی‌مزاج و فکاهی‌هایشان شهرت دارند و با خصوصیات خود بیش از هر کس دیگری شوخی می‌کنند. بنابراین *لاز کاپیتال* در معنای نقد هجوآمیز سرمایه‌داری و نقد تمام چپ‌گرایان سابق بود که پس از شکست تجارب قرن بیستمی در راستای احداث سوسیالیسم باور خود به مارکسیسم را از دست داده بودند. دعوت از نویسنده‌ی این کتاب برای ایراد سخنرانی در بسیاری از نشست‌های چپ‌گرایان حاکی از محبوبیت سرمایه بود.

---

^۱ خواننده نباید از شباهت آوایی *داس کاپیتال* و *لاز کاپیتال* غفلت کند.

جایگاه سرمایه پس از برگزاری به اصطلاح نشست «بحران مالی جهانی» در سال ۲۰۰۸ ابعاد جدیدی یافت. کنفرانسی یک‌روزه به مناسبت نسخه‌ی جدید سرمایه در سال ۲۰۱۱ در سالن بزرگ یک دانشگاه برگزار شد. یکی از نویسندگان این سطور که صفی طولانی را در نزدیکی ورودی دانشگاه دیده بود و فکر می‌کرد صفی معمولی مثل صف غذاخوری دانشکده‌هاست، به شوخی به دوستانش که در کنار او بودند چنین گفت: «می‌بینید، کاپیتال به حدی محبوب است که مردم می‌آیند برایش در صف می‌ایستند». سپس مشخص شد که صف مذکور به واقع هم برای کاپیتال تشکیل شده بود!

بنابراین این بار به منظور انتشار نسخه‌ی جدید سرمایه نیازی به انتظار برای اوج‌گیری تازه‌ی مبارزه‌ی طبقاتی نبود. انتشارات «یوردام»، با همکاری نیل ساتلیگان، پروژه‌ی بلندپروازانه‌ی ترجمه‌ی جدید نسخه‌ی کامل از آلمانی را شروع کرد. ساتلیگان که به چند زبان تسلط داشت و متخصص زبان انگلیسی و آلمانی بود همچنین یکی از اقتصاددانان مارکسیست برجسته‌ی نسل خود به حساب می‌آمد. انتشارات «یوردام» و ساتلیگان تصمیم گرفتند از ترجمه‌ی موجود محمت سلیک از آلمانی استفاده کنند. ساتلیگان مصمم بود ترجمه‌ی سلیک از مجلد یکم را ویرایش کند. مجلد دوم و مابقی مجلد سوم، صرف‌نظر از بخش نخست که پیشتر سلیک آن را ترجمه کرده بود، قرار شد از جانب ساتلیگان ترجمه شود. نتیجه‌ی نهایی به نوعی متفاوت بود. ساتلیگان مجلد یکم را ویرایش کرد و به اصطلاح «فصل منتشرنشده‌ی ششم» با عنوان «نتایج فرآیند بی‌واسطه‌ی تولید» را برای نخستین بار از نسخه‌ی اصلی آلمانی برگرداند (این فصل در زبان ترکی پیشتر با ترجمه‌ای از نسخه‌ی انگلیسی موجود بود، بنگرید به مارکس ۱۹۹۹). این مجلد در سال ۲۰۱۱ انتشار یافت. نیازی نبود که ساتلیگان مجلد دوم را ترجمه کند زیرا نسخه‌ای از ترجمه‌ی تا آن روز ناشناخته‌ی سلیک از این مجلد، پس از جست‌وجویی پرماجرا در کشوی یک میز کشف و از طرف انتشارات «یوردام» در سال ۲۰۱۲ منتشر شد. با این حال، همچنان مسئله‌ی ترجمه‌ی مابقی مجلد سوم از آلمانی به قوت خود باقی بود. زمانی که ساتلیگان در ۲۰۱۳ چشم از دنیا فروبست، این وظیفه بر دوش مترجمی از یک نسل جوان‌تر افتاد؛ ارکین اوزالپ. در سال ۲۰۱۵، ترجمه‌ی تلفیقی سلیک و اوزالپ از نسخه‌ی آلمانی مجلد سوم منتشر شد. برای هر سه مجلد، اکتار تورل، استاد بازنشسته‌ی اقتصاد نقش مهمی در مطابقت دادن ترجمه با نسخه‌ی انگلیسی آن ایفا کرد.

در نتیجه، این نسخه‌ی کامل و جدیدی از سرمایه بود که خود را بدیل نسخه‌ی انتشارات «سُل - بیلگی» معرفی می‌کرد. انتشارات «یوردام» اگرچه برای مترجمان و ناشران پیشین به خاطر نقش پیشگامانه‌شان ارزش قائل بود اما برای نسخه‌ی انتشاری خود اولویت بیشتری در نظر می‌گرفت چرا که ترجمه‌ی آن از نسخه‌ی اصلی آلمانی بود. این وضعیت مناقشات گذشته را مجدداً احیا کرد. اصل مسئله بر سر این مناقشه بود که آیا سلیک به‌واقع مجلد یکم و بخشی از مجلد سوم را از روی نسخه‌ی آلمانی ترجمه کرده بود یا از روی ترجمه‌ی انگلیسی، یعنی زبانی که گفته می‌شد تسلط بیشتری بر آن دارد. هرچند انتشارات «سُل» در نسخه‌ی ترجمه‌ی خود از سرمایه ادعا کرده بود که

سلیک ترجمه را مبتنی بر نسخه‌ی آلمانی انجام داده، بعدها حرف خود را پس گرفت و گفت که ترجمه در واقع از روی نسخه‌ی انگلیسی انجام شده است. هیچ یک از طرفین شواهد کاملی را در این رابطه ارائه نداده‌اند. همچنین ما نمی‌دانیم که مجلد دوم، که دهه‌ها بعد کشف شد، از چه زبانی به ترکی برگردانده شده است. آن چه به یقین می‌توان گفت این است که نسخه‌ی انتشارات «یوردام»، جایی که ساتلیگان پرداخت نهایی را در مجلد یکم انجام داده و بخش‌هایی از مجلد سوم که اوزالپ مسئولیت ترجمه‌شان را بر عهده داشته دست‌کم تا حدی از زبان آلمانی ترجمه شده‌اند. از این رو، نسخه‌ی انتشارات «یوردام» دست‌کم تا حدی از متن اصلی ترجمه شده و با زبان انگلیسی هم مطابقت داده شده است، در حالی که نسخه‌ی انتشارات «سُل» تماماً از روی متن انگلیسی برگردانده شده و با نسخه‌های فرانسوی و روسی مطابقت یافته است.

۵ - پذیرش فکری سرمایه: چهار نسل و سه مکتب

سرمایه تأثیر به‌سزایی بر حیات فکری چپ ترکیه داشته است. اقتصاد سیاسی مارکسیستی، یا به بیان دیگر، نقد اقتصاد سیاسی از دهه‌ی ۱۹۶۰ به بعد یک سنت حائز اهمیت بوده است. به طور کلی می‌توان چهار نسل از اقتصاددانان مارکسیست را از اوایل دهه‌ی ۱۹۵۰ به بعد در قالب سه مکتب مختلف دسته‌بندی کرد.

- تلاش پیش‌گامانه‌ی سنجر دیویتچی‌اوغلو، در زمانی که جوّی ارتجاعی در کشور حاکم بود، آن‌طور که در بالا ذکر کردم، شایان توجه است. او کسی بود که به هنگام کار بر روی تز دکترای خود در دهه‌ی ۱۹۵۰ در فرانسه دست به تبلیغ آموزه‌های مارکسیستی زد که در آن دوران آموخته بود (دیویتچی‌اوغلو، ۲۰۱۲)؛ دیویتچی‌اوغلو به خاطر دفاعش از مارکس در برابر کینز در بحثی منتشرشده در نشریه‌ای بسیار پرخواننده در ۱۹۵۵ شناخته می‌شود (بوراتاو ۲۰۰۷). او یکی از دو مدافع اصلی ربط مفهوم شیوه‌ی تولید آسیایی مارکس به ترکیه بود. فرد دیگر ادريس کوچوک‌عمر، دوست و همکار او در دانشگاه استانبول یعنی جایی بود که هر دو مقام استادی داشتند. آن‌ها بر این مبنا دیدگاه بدیلی در مورد عثمانی و تاریخ ترکیه ارائه دادند. در دهه‌ی ۱۹۷۰، کوچوک‌عمر سرسخت‌ترین مدافع نظریه‌ی سرافایی/نوریکاردویی در میان اقتصاددانان مارکسیست ترکیه بود. از اواسط دهه‌ی ۱۹۸۰ به بعد، دیویتچی‌اوغلو متأخر علناً از مارکسیسم دست کشید.

- کورکوت بوراتاو و یالچین کوچوک دو اقتصاددان مارکسیستی‌اند که در دهه‌ی ۱۹۶۰ شناخته شدند. بوراتاو تقریباً تمام عرصه‌های اقتصاد مارکسیستی را در نوشته‌های خود پوشش داده است. مداخله‌ی وی در دهه‌ی ۱۹۶۰ در بحث ماهیت شیوه‌ی تولید و مشخصاً شیوه‌ی تولید دهقانی دست‌کمی از بُرندگی بحث فرانک-لاکلاؤ در همان دوره ندارد. بوراتاو عمدتاً مطالعات و آثاری در مورد برنامه‌ریزی سوسیالیستی (در کتاب تحولاتی در برنامه‌ریزی سوسیالیستی، ۱۹۷۳)، اقتصاد کلان، بحث سرافا، یک کتاب بسیار پرخواننده در

مورد تاریخ اقتصادی ترکیه‌ی مدرن (تاریخ/اقتصاد ترکیه: ۲۰۰۲-۱۹۰۸، ۲۰۰۴) و نولیرالیسم دارد. در زمان نگارش این مقاله بوراتاو را باید بی‌چون‌وچرا پیشکسوت اقتصاددانان مارکسیست ترکیه لقب داد. یالچین کوچوک نیز تصویر دیگری را به نمایش می‌گذارد، او بیشتر اهل جدل و غالباً به‌طور مستقیم در سیاست مشارکت دارد. آثار اقتصادی او درباره‌ی برنامه‌ریزی، هم در ساختارهای سرمایه‌داری و هم سوسیالیستی، و پویش‌های توسعه‌ی اقتصادی ترکیه متمرکز بوده‌اند. پرخواننده‌ترین کتاب او مجموعه‌ی چند مجلدی *تره‌ایی در باب ترکیه* (کوچوک ۱۹۷۸) است.

- دهه‌ی ۱۹۷۰ دهه‌ی بحث و جدل شدید میان اقتصاددانان مارکسیست در ترکیه و نیز بسیاری از کشورهای دیگر بود چرا که مناقشه‌ی نوریکاردویی در ترکیه نیز همانند سایر کشورها به شدت انعکاس یافت. چندین اقتصاددان مارکسیست، از جمله نویسنده‌ی همین فصل در کنار نیل ساتلیگان فقید، بخشی از نسل جدید مارکسیست‌هایی بودند که اهمیت عظیمی برای سرمایه قائل بودند و به نحو سازش‌ناپذیری مدافع نظریه‌ی ارزش و ارزش اضافی‌ای بودند که مارکس آن را به مثابه‌ی روش منحصربه‌فرد فهم سرمایه بسط داده بود. سونگور ساوران که رساله‌ی دکترای خود را در مورد سرافا نگاشت سهم زیادی در بحث بین‌المللی حول نقد نوریکاردویی از نظریه‌ی مارکسیستی ارزش داشت (ساوران، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰/۱، ۱۹۸۴). توناک همراه با انور شیخ بر روی اندازه‌گیری مقولات ارزش، کار کرد و همراه با او کتابی نوشت که مطالعه‌ای بر مبنای روش‌شناسی خاص این دو نویسنده بود (شیخ و توناک ۱۹۹۴). توناک علاوه بر مطالعه‌ی اقتصاد ایالات متحد در آن کتاب، آثار زیادی در باب اندازه‌گیری «دستمزد اجتماعی» و نرخ ارزش اضافی، هم در ایالات متحد و هم در ترکیه داشت. ساتلیگان که او را اخیراً در قاموس یکی از مترجمان ویراست جدید سرمایه می‌شناسیم، رساله‌ی دکترای خود را در مورد نظریه‌ی مارکسیستی تجارت خارجی نوشت، ردیه‌ای بر نظریه‌ی «مبادله‌ی نابرابر» «ارگیری امانوئل» که نشان می‌داد چنین مبادله‌ی نابرابری در واقع وجود نداشته است مگر در سطحی درون‌صنعتی. هر سه فرد آثار عمده‌ی خود را در کتابی به نام *در جست‌وجوی سرمایه* (ساوران، ساتلیگان و توناک، ۲۰۱۲) منتشر کردند.

نسل چهارم در قرن ۲۱ شناخته شدند اما آثار نسبتاً مهمی در رابطه با وجوه گوناگون سرمایه، از کاربرد همه‌جانبه‌ی دیالکتیک گرفته تا اندازه‌گیری تجربی مقولات ارزش نگاشته‌اند.^[۱]

^[۱] این‌ها نمونه‌هایی در سطح بین‌المللی است:

Benan Eres, ۲۰۱۲. "Components of Differential Profitability in a Classical/Marxian Theory of Competition: A Case Study of Turkish Manufacturing", J.K.Moudud, C.Bina ve P.L.Mason (eds), *Alternative Theories of Competition*, Cornwall: Routledge, pp. ۲۲۹-۲۶۶. (with S.Bahçe); Yiğit Karahanoğulları, ۲۰۱۴, "Convergence of Monetary Equivalent of Labour Times (MELTs) in Two Marxian Interpretations", *Cambridge Journal of Economics*, March. pp. ۱۳-۱. (with Ümit Akıncı).

به بیان کلی، می‌توان سه مکتب فکری را مشخص کرد:

- نوری‌کاردویی‌ها: اصلی‌ترین مدافع آن‌ها سنجر دیویچی‌اوغلو بود که باور داشت به اصطلاح «مسئله‌ی تبدیل» پاشنه‌ی آشیل اقتصاد سیاسی مارکسیستی بود و از مارکسیسم دست کشید زیرا عقیده داشت مارکسیسم در تمام تلاش‌های خود برای حل آن «مسئله» شکست خورده است.
- توسعه‌گرایان-کینزی‌ها: ییلماز آکیوز، ارینچ یلدان، شوکت پاموک و چاغلار کیدر (در دوران اولیه) و یالچین کوچوک (دست‌کم در قسمتی از آثار خود) اقتصاد سیاسی مارکس را به عنوان رشد خطی اقتصاد سیاسی کلاسیک، تنها در سطح بالاتری از انسجام تلقی می‌کنند و توزیع محصول تولیدشده (درآمد) و توسعه‌ی اقتصادی را به منزله‌ی مسائلی غایی در نظر می‌گیرند که اقتصاد سیاسی به آن‌ها می‌پردازد.
- مدافعان رویکرد مبتنی بر ارزش-کار: سونگور ساوران، نیل ساتلیگان، احمد توناک و بخش زیادی از افراد نسل چهارم نقد اقتصاد سیاسی مارکس را به مثابه‌ی گذار از محدودیت‌های اقتصاد کلاسیک در اشکال اسمیتی و ریکاردویی آن تلقی کرده و به مطالعه‌ی شیوه‌ی تولید به عنوان وحدت تاریخی‌ای که باید در مرکز توجه قرار گیرد نه توزیع درآمد بین طبقات گوناگون (که خود مشتق از چیزی دیگری است) می‌پردازند.

کورکوت بوراتاو را می‌توان بین دسته‌بندی‌های دوم و سوم قرار داد. در رابطه با مسئله‌ی مناقشه‌ی نوری‌کاردویی او همواره ارتدوکس بوده است. از سوی دیگر، او در رویکرد مبتنی بر توزیع و توسعه‌ی دسته‌بندی دوم نیز جای می‌گیرد.

۶- کتابی آینده‌دار

روی‌هم‌رفته، در نیم قرن‌ی که از انتشار کامل مجلد نخست در ۱۹۶۷-۱۹۶۵ گذشته است، سرمایه به عنوان یک کتاب خط‌سیر موفق‌ی در ترکیه داشته است. اینک دو ترجمه‌ی عمده از مجموعه آثار موجود است. یکی ترجمه‌ی علاءالدین بیلگی است که انتشارات سُل (چپ) در دهه‌ی ۱۹۷۰ منتشر کرد و پس از آن به دفعات تجدید چاپ شد. دیگری محصول مشترک محمت سلیک، نیل ساتلیگان و ارکین اوزالپ است که در مراحل گوناگون و به‌طور ناقص از طرف انتشارات سُل و/وداک در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ منتشر شدند و تنها در قرن ۲۱ به شکل کامل در قالب ویراستی جدید از جانب انتشارات یورد/م انتشار یافت. داستان این ترجمه به سراسری داستان ترجمه‌ی پیشین نیست. سلیک ترجمه را در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ انجام داد، در حالی که ساتلیگان و اوزالپ ترجمه‌ی او را علاوه بر ترجمه‌ی بخش‌هایی که او هرگز به پایان نرسانده بود، ویرایش کردند.

با توجه به ارقام چاپ و چاپ‌های مجدد، ترجمه‌ی سلیک از مجلد نخست را انتشارات سُل در دسامبر ۱۹۶۵ و آوریل ۱۹۶۷ در قالب پنج جلد با تیراژ ۵ هزار نسخه منتشر کرد. مظفر اردوست ناشر، می‌گوید زمانی که از جانب رژیم نظامی در می ۱۹۷۱ دستگیر شد، تقریباً تمام نسخه‌ها به فروش رسیده بود. می‌دانیم که سلیک این ترجمه را در ۱۹۷۴ در قالب دو مجلد منتشر کرد اما متأسفانه اطلاعاتی در مورد تیراژ این نسخه وجود ندارد. اگر این فرض محتمل را بپذیریم که تیراژ این نسخه همانند نسخه‌ی انتشارات سُل بوده است، می‌توان نتیجه گرفت که نخستین ترجمه‌ی کامل مجلد یکم در قالب ۱۰۰۰۰ نسخه انتشار یافت و همان اندازه هم فروش داشت. با ترجمه‌ی علاءالدین بیلگی در انتشارات سُل و بعدها، ترجمه‌ی سلیک-ساتلیگان در نشر یورد/م این رقم به شکل قابل توجهی افزایش داشته است. از آنجایی که انتشارات سُل ده هزار نسخه برای چاپ نخست و پنج هزار نسخه برای آخرین چاپ (چاپ یازدهم) منتشر کرده است و به خاطر آن که نشر یورد/م اعلام کرد که در مجموع نه چاپ مجدد ۱۳۰۰۰ نسخه از کتاب به فروش رفته است، می‌توان نتیجه گرفت که رقم نشر (و فروش) برای دوره‌ی بین ۱۹۷۵ و ۲۰۱۶ حدود ۷۳۰۰۰ نسخه بوده است. نخستین ویراست مجلد دوم با ترجمه‌ی بیلگی (۱۹۷۵) ۱۰۰۰۰ تیراژ داشت. تا سال ۲۰۱۶ این ترجمه به چاپ نهم (با ۵ هزار تیراژ) رسیده است. در رابطه با نشر یورد/م، این انتشارات از سال ۲۰۱۲ به بعد پنج ویراست از مجلد دوم را منتشر کرده و در مجموع ۶۵۰۰ نسخه را به فروش رسانده است. از این رو، می‌توان به این جمع‌بندی رسید که مجلد دوم روی هم رفته در قالب ۵۶۵۰۰ نسخه منتشر شده و همه‌ی آن به فروش رفته است. نخستین ویراست مجلد سوم با ترجمه‌ی بیلگی (۱۹۷۸) ده هزار و آخرین چاپ آن (چاپ هشتم) ۳۰۰۰ تیراژ داشت. ترجمه‌ی سلیک-اوزالپ نشر یورد/م که نخست در سال ۲۰۱۵ منتشر شد، اینک به چاپ دوم رسیده و شش هزار نسخه از آن به فروش رفته است. بنابراین، می‌توان استنتاج کرد که کل فروش مجلد سوم سرمایه در ترکیه به ۳۷ هزار نسخه رسیده است.

به نسبت ارقام فروش تخمینی سایر آثار علوم اجتماعی به راحتی می‌توان نتیجه گرفت که سرمایه در طول تجربه‌ی نیم‌قرنه‌ی خود در ترکیه کتابی پرفروش بوده است. اما مهم‌تر از آن، در کشوری که اعتبار سوسیالیسم و به‌واقع مارکسیسم به‌طور کلی فروکش کرده است، با فرض جایگاه تقریباً خدشه‌ناپذیری که سرمایه دارد می‌توان گفت که شاهکار مارکس در ترکیه آینده‌ی درخشانی خواهد داشت. تنها می‌توان امید داشت که خوانندگان ترکیه‌ای سرمایه متوجه شوند که تفسیر جهان کفایت نمی‌کند و مسئله بر سر تغییر آن است.

منابع:

Alkan, M. Ö. ۱۹۹۰. Bilinmeyen Bir Felsefe Dergisi, Ceride-iFelsefiye ve Bir Yahudi Sosyalist Bohor İsrail. [An Undiscovered Philosophical Journal and a Jewish Socialist, Bohor Israel], Toplumsal Tarih [Social History]. Mayıs.

Alkan, M. Ö. 2014a. Hamburg'dan İstanbul'a Kapital'in İzinde: Osmanlı'dan Tek-Parti'ye Türkiye'de Kapital Çevirileri (1912-1938). [In Search of Capital from Hamburg to Istanbul: Translations of Capital from the Ottomans to the Single-Party Regime (1912-1938), Toplumsal Tarih [Social History]. Eylül. 249.

Alkan, M. Ö. 2014b. Hamburg'dan İstanbul'a Kapital'in İzinde: Kapital'in İlk Tam Çevirileri, Özetler ve Polemikler (1965-2014). [In Search of Capital from Hamburg to Istanbul: The First Complete Translations of Capital, Summaries and Polemics (1965-2014)], Toplumsal Tarih [Social History]. Ekim. 250.

Bilgi, Alaattin. 1989. "Kapital'in Türkçe Çevirileri, Terim ve Kavram Sorunları" [Turkish Translations of Capital, Terminological and Conceptual Problems]. In Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi [Encyclopedia of Socialism and Social Struggles]. İstanbul: İletişim Yayınları. Sayı: 8.

Bilgi, Alaattin. 1992. Kapital: Özet ve Kılavuz [Capital: A Summary and Guide]. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Boratav, Korkut. 1993. Sosyalist Planlamada Gelişmeler [Developments in Socialist Planning]. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.

Boratav, Korkut. 2004. Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002 [Economic History of Turkey 1908- 2002] Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut. 2007. "70 Years After the General Theory", Mülkiye Dergisi, v. 31 (256), 7- 96.

Divitçioğlu, Sencer. 2012. Sencer Divitçioğlu Anlatıyor [Sencer Divitçioğlu Recounts], Interviewed by: İbrahim Ekinci/Hakan Gölbaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Engels, Friedrich. 1998. "Preface to the English Edition of 1888." In The Communist Manifesto. A Modern Edition by Karl Marx, and Friedrich Engels. London: Verso.

Hikmet, Nazım. 2008. Bütün Şiirleri [Complete Poems], İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İleri, Rasih Nuri. 2008. "Türkçe'de Manifesto" [The Manifesto in Turkish]. In Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar [The Communist Manifesto and Writings about It] by Karl Marx and Friedrich Engels, 15-17. İstanbul: Yordam Kitap.

Küçük, Yalçın. ۱۹۷۸. Türkiye Üzerine Tezler [Theses on Turkey]. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Marx, Karl. ۱۹۹۹. Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Süreçlerinin Sonuçları [An Appendix to Capital: The Results of the Immediate Process of Production.]" Translated by M. Topal from English. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Okumuş, Yılmaz. ۲۰۰۶. Laz Kapital [Laz Capital]. İstanbul: Epsilon.

Satlıgan, N. ۲۰۱۱. Türkiye'de Kapital Çevirilerinin Tarihi. [History of Translations of Capital in Turkey], Devrimci Marksizm [Revolutionary Marxism]. Number ۱۵.

Savran, Sungur. ۱۹۷۹. "On the Theoretical Consistency of Sraffa's Economics", Capital & Class. no. ۷, Spring.

Savran, Sungur. ۱۹۸۰/۸۱. "On Confusions Concerning Sraffa (and Marx): Reply to Critics", Capital & Class, no. ۱۲, Winter.

Savran, Sungur. ۱۹۸۴. "The Negation of 'Negative Values'", in Ernest Mandel-Alan Freeman (eds.), Ricardo, Marx, Sraffa. The Langston Memorial Volume, London: Verso.

Savran, Sungur and, Satlıgan, Nail and, Tonak, E. Ahmet. ۲۰۱۲. Kapital'in İzinde [In the Tracks of Capital]. İstanbul: Yordam Kitap.

Shaikh, Anwar and, Tonak, E. Ahmet. ۱۹۹۴. Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts. New York: Cambridge University Press.

ترجمه‌های کامل مجلد اول کاپیتال

سال	مترجم	انتشارات	شهر	ترجمه از	تیراژ	یادداشت‌های افزوده
۱۹۶۵-۷	محمت سلیک	سُل	آنکارا	آلمانی/انگلیسی	۵۰۰۰ (هر کتاب)	مجلد اول در قالب پنج کتاب؛ به گفته‌ی ناشر، تنها کتاب اول از زبان آلمانی و مابقی از انگلیسی ترجمه شدند (مترجم کتاب محمت سلیک این گفته را رد کرده و می‌گوید تمام متن از آلمانی ترجمه شد و تنها برای مشورت به نسخه‌ی انگلیسی رجوع شده است.

۱۹۷۴	محمّد سلّیک	اوداک	آنکارا	آلمانی	نامعلوم	مجلد اول در قالب دو کتاب
۱۹۷۵	علاءالدین بیلگی	سُل	آنکارا	انگلیسی	۱۰ هزار (چاپ اول)	بر مبنای ترجمه‌ی انگلیسی مور و اولینگ، چاپ یازدهم در فوریه ۲۰۱۵ (۵۰۰۰ نسخه)
۲۰۱۱	نیل ساتلیگان و محمّد سلّیک	یوردام	استانبول	آلمانی	۱۳ هزار (مجموع ۹ چاپ)	با یک ضمیمه (پیامدهای فرآیند بی‌واسطه‌ی تولید) و واژه‌نامه‌ای برای اصطلاحات آلمانی-ترکی-انگلیسی-فرانسوی؛ چاپ نهم در نوامبر ۲۰۱۶

ترجمه‌های کامل مجلد دوم کاپیتال

سال	مترجم	انتشارات	شهر	ترجمه از	تیراژ	یادداشت‌های افزوده
۱۹۷۶	علاءالدین بیلگی	سُل	آنکارا	انگلیسی	۱۰ هزار (چاپ اول)	بر مبنای نسخه‌ی انگلیسی ۱۹۷۴ انتشارات پروگرس، مسکو؛ چاپ نهم در سپتامبر ۲۰۱۵ (۵۰۰۰ عدد)
۲۰۱۲	محمّد سلّیک	یوردام	استانبول	آلمانی	۶۵۰۰ (مجموع ۵ چاپ)	چاپ پنجم در نوامبر ۲۰۱۶

ترجمه‌های کامل مجلد سوم کاپیتال

سال	مترجم	انتشارات	شهر	ترجمه از	تیراژ	یادداشت‌های افزوده
۱۹۷۸	علاءالدین بیلگی	سُل	آنکارا	انگلیسی	۱۰ هزار (چاپ اول)	بر مبنای نسخه‌ی انگلیسی ۱۹۷۴ انتشارات پروگرس، مسکو؛ چاپ هشتم در نوامبر ۲۰۱۵ (۳ هزار عدد)
۲۰۱۵	محمّد سلّیک و ارکین اوزالپ	یوردام	استانبول	آلمانی	۳۰۰۰ (مجموع ۵ چاپ)	چاپ دوم در ژانویه ۲۰۱۶

ترجمه‌های ناقص مجلد اول کاپیتال

سال	مترجم	انتشارات	شهر	ترجمه از	تیراژ	یادداشت‌های افزوده
۱۹۱۲	بوهور اسرائیل	ژورنال جریده‌ی فلسفیه	استانبول	فرانسوی	نامعلوم	منتشره در شماره‌ی اول ژورنال. مجموعه گزیده‌هایی از بخش ابتدایی کاپیتال.
۱۹۳۳	حیدر رفعت	کتابخانه‌ی تفیّز، مجموعه فرهنگ	استانبول	فرانسوی	نامعلوم	بر مبنای ترجمه‌ی خلاصه‌ای از کاپیتال اثر گابریل دوویل. ترجمه‌ی رفعت به شدت از جانب کریم

		شماره ۷			سعدی نقد شد. پس از آنکه سعدی انتقادات خود را در سه جزوه‌ی مجزا منتشر کرد، رفعت دست از ترجمه کشید.
۱۹۳۶	کریم سعدی	کتابخانه‌ی انسانیته، شماره ۲۶	استانبول	آلمانی و فرانسوی	نامعلوم احتمالاً بر مبنای کتاب پل لافارگ در مورد کاپیتال. حاوی تصاویری از کتاب چاپ سنگی کاپیتال کارل مارکس.
۱۹۳۶	صوفی نوری ایلری	کتابخانه‌ی شماره ۱	استانبول	فرانسوی	نامعلوم بر مبنای خلاصه ترجمه‌ی مشهور کارل کافی‌پرو از کاپیتال به همراه مقدمه و یادداشت‌هایی از کافی‌پرو، جستار کوتاهی در مورد کافی‌پرو به قلم جیمز ویلیام و تصاویری از کتاب چاپ سنگی کاپیتال کارل مارکس.
۱۹۳۷	حکمت کیویل جیملی	کتابخانه‌ی زحمتکش	استانبول	آلمانی	نامعلوم به ترجمه‌های فرانسوی و روسی نیز رجوع شده است. در قالب قسمت‌هایی با یادداشت‌های توضیحی، تصاویری بر روی جلد و پاسخ به نامه‌ی خوانندگان منتشر شد. پس از قسمت هفتم انتشار آن متوقف شد.
۱۹۶۵	نصیح نوری ایلری	انتشارات سوسیال	استانبول	فرانسوی	نامعلوم نسخه‌ی او از نسخه‌ی پدرش کوتاه‌تر و فاقد مقدمه، نتیجه‌گیری، پیش‌گفتار کافی‌پرو، جستار ویلیام و تصاویر گالر بود.
۲۰۰۴	نامعلوم	آگاهی تاریخ	استانبول	انگلیسی	نامعلوم خلاصه‌ی اوتو روله از کاپیتال. چاپ دوم در ۲۰۰۸.

ترجمه‌های ناقص مجلد سوم کاپیتال

سال	مترجم	انتشارات	شهر	ترجمه از	تیراژ	یادداشت‌های افزوده
۱۹۷۰	محمت سلیم	سُل	آنکارا	آلمانی	۵ هزار	قرار بود در دو مجلد منتشر شود اما فقط مجلد اول منتشر شد.

منبع:

- Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Dissemination and Reception, Publisher: Taylor and Francis, Editors: Marcello Musto, Babak Amini, (۲۰۲۱), Marx's Capital in Turkey, Sungur Savran and Ahmet Tonak.
- Savran, S. ve Tonak, A. (۲۰۱۸), Türkiye'de Marx'ın Kapital'i, Mülkiye Dergisi, ۴۲ (۱), ۱۲۷-۱۴۴.

